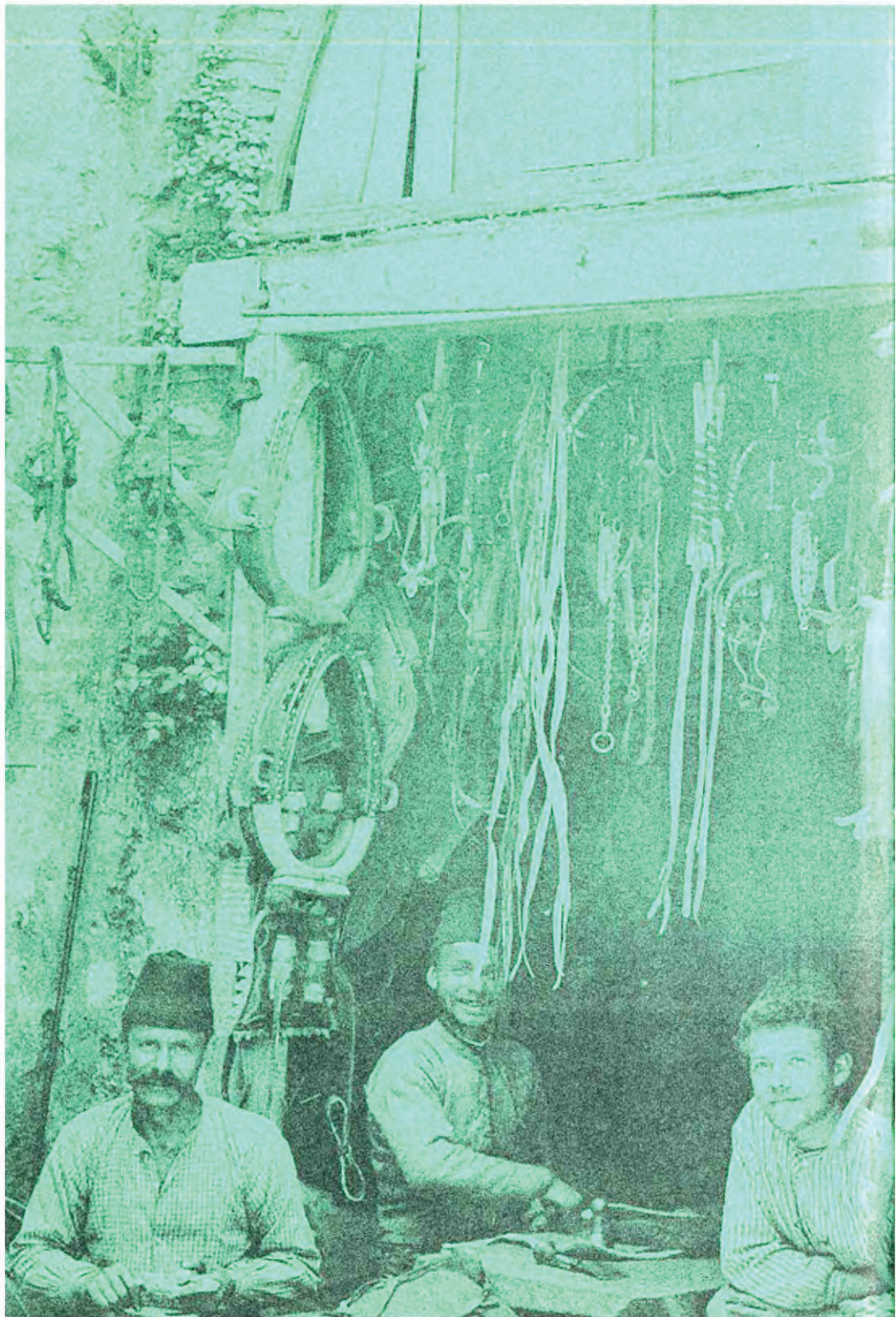

Derleyen: Suraiya Farooqi

EkmeK Aslanın Ağzında

**Osmanlı Şehirlerinde Hayatlarını Kazanmak İçin
Mücadele Eden Zanaatkârlar**

EKMEK ASLANIN AĞZINDA
OSMANLI ŞEHİRLERİNDE HAYATLARINI KAZANMAK İÇİN
MÜCADELE EDEN ZANAATKÂRLAR

KOÇ ÜNİVERSİTESİ YAYINLARI: 135 BURASININ BİLGİSİ
TARİH | EKONOMİ

Ekmek Aslanın Ağzında. Osmanlı Şehirlerinde Hayatlarını Kazanmak İçin Mücadele Eden Zanaatkarlar
Derleyen: Suraiya Faroqhi

İngilizceden çeviren: Ayşen Gür

Yayına hazırlayan: Emre Ayvaz

Düzeltilen: Nihal Boztekin

Kapak ve kitap tasarımı: Gökçen Ergüven

Ön iç kapak fotoğrafı: Guillaume Berggren, "İstanbul'da satıcılar", 1800'lerin sonu

Arka iç kapak fotoğrafı: Anonim, "Şekerçi dükkanı", 1909

English language edition Berghahn Books, New York/Oxford. Originally published as *Bread from the Lion's Mouth: Artisans Struggling for a Livelihood in Ottoman Cities*, Edited by Suraiya Faroqhi.

© Türkçe yayın hakları: Koç Üniversitesi Yayınları, 2015

1. Baskı: İstanbul, Ekim 2017

Bu kitabın yazarları, eserin kendi orijinal yaratımları olduğunu ve eserde dile getirilen tüm görüşlerin kendilerine ait olduğunu, bunlardan dolayı kendilerinden başka kimsenin sorumlu tutulamayacağını; eserde üçüncü şahısların haklarını ihlal edebilecek kısımlar olmadığını kabul ederler.

Baskı: 12 matbaa

Sertifika no: 33094

Nato Caddesi 14/1 Seyrantepe Kâğıthane/İstanbul

+90 212 281 2580

Koç Üniversitesi Yayınları

Sertifika no: 18318

Rumelifeneri Yolu 34450 Sarıyer/İstanbul

+90 212 393 6000

vkup@ku.edu.tr • www.kocuniversitypress.com • www.kocuniversityyayinlari.com

Koç University Suna Kiraç Library Cataloging-in-Publication Data

Ekmek aslanın ağzında : Osmanlı şehirlerinde hayatlarını kazanmak için mücadele eden zanaatkarlar = Artisans of empire : crafts and craftspeople under the Ottomans / derleyen: Suraiya Faroqhi ; İngilizceden çeviren: Ayşen Gür ; yayına hazırlayan: Emre Ayvaz. -- İstanbul : Koç Üniversitesi, 2017.

368 pages : tables ; 16,5x24 cm.-- Koç Üniversitesi Yayınları : 135

Includes bibliographical references and index.

ISBN 978-605-9389-59-4

1. Material culture--Turkey--History. 2. Artisans--Turkey--History. 3. Turkey--History--Ottoman Empire, 1288-1918. I. Faroqhi, Suraiya. II. Gür, Ayşen. III. Ayvaz, Emre. IV. Title.

HD6473.T9 F3720 2017

Ekmek Aslanın Ağzında
Osmanlı Şehirlerinde Hayatlarını Kazanmak İçin
Mücadele Eden Zanaatkârlar

DERLEYEN: SURAIYA FAROQHI

İngilizceden çeviren: Ayşen Gür

Donald Quataert'in anısına

İçindekiler

Şekil, Tablo ve Harita Listesi	9
Önsöz	11
Zaman Çizelgesi	15
GİRİŞ	19
Bir Kere Daha Osmanlı Zanaatkârları Suraiya Faroqhi	
BİRİNCİ KISIM	65
Zamanın Akışı İçinde Zanaatkârlar	
BİRİNCİ BÖLÜM	67
15. Yüzyıl Bursa Mahkeme Kayıtlarında Esnafın İzini Sürmek İktil Selçuk	
İKİNCİ BÖLÜM	87
Tarih, Arkeolojiyle Tanış: Osmanlı Macaristan'ında Çömlekçi Zanaatı Geza Dávid ve Iboilya Gerelyes	
ÜÇÜNCÜ BÖLÜM	105
1700 Civarında Şamlı Zanaatkârlar Colette Estabiet	
DÖRDÜNCÜ BÖLÜM	125
1752 İstanbul'unda Hamamların ve Hamam Çalışanlarının Haritasını Çıkarmak Nina Ergin	
BEŞİNCİ BÖLÜM	155
Zor Zamanları Atlamak: Bursa'da 1800 Civarında Pamuk ve İpek Ticareti Suraiya Faroqhi	
ALTINCI BÖLÜM	175
19. Yüzyıl Başında İstanbul'da Ayakkabı Loncaları: Bir Vaka Çalışması Nalan Turna	

İKİNCİ KISIM	191
Lonca İçi Sorunlar	
YEDİNCİ BÖLÜM	193
Askerler ile Siviller Arasındaki Bulanık Sınırlar: 17. Yüzyılda İstanbul'da Zanaatkâr Yeniçeriler Gülay Yılmaz Diko	
SEKİZİNCİ BÖLÜM	211
Zengin Zanaatkârlar, Yoksul Tacirler: Osmanlı Loncalarındaki Sözde Eşitlikçiliğe Eleştirel Bir Bakış Eunjeong Yi	
DOKUZUNCU BÖLÜM	235
<i>GEDİK</i> : Bir İsmiñ Ne Önemi Var? Seven Ağır ve Onur Yıldırım	
ONUNCU BÖLÜM	255
Pazaryerinde Ceza, Baskı ve Şiddet: İstanbul, 1730-1840 Engin Deniz Akarlı	
ÜÇÜNCÜ KISIM	275
Modernleşen Devletle Çatışan Zanaatkârlar	
ON BİRİNCİ BÖLÜM	277
III. Selim'in Saltanatında (1789-1808) İstanbul Zanaatkârları Üzerine Bazı Gözlemler Betül Başaran ve Cengiz Kırılı	
ON İKİNCİ BÖLÜM	295
Kızgın Tavadan Ateşe: Mısır'da Protesto, Devlet ve Loncaların Sonu John Chalcraft	
Sözlük	309
Kaynakça	321
Katkıda Bulunanlar	353
Dizin	359

Şekil, Tablo ve Harita Listesi

- 17 Osmanlı İmparatorluğu'nda (17. yüzyıl) seçilmiş imalat merkezlerini gösteren harita (Kaynak: Faroqhi, *Artisans of Empire*).
- 71 **ŞEKİL 1.1** Bursa mahkemesi defterinde görülme sıklığına göre işler, *Defter A 8/8* (H. 895-96) (İstanbul Bilgi Üniversitesi'nde asistan Ali Somay tarafından hazırlanmıştır).
- 72 **ŞEKİL 1.2** Bursa mahkeme defterlerinde görülme sıklığına göre devlet memurları ve "tecrübeli zanaatkârlar", *Defter A 8/8* (H. 895-96) (İstanbul Bilgi Üniversitesi'nde asistan Ali Somay tarafından hazırlanmıştır).
- 93 **ŞEKİL 2.1** Osmanlı tipi kaplar. 16. yüzyıl, Buda Kalesi, Macar Ulusal Müzesi, Budapeşte. Müzenin izniyle kullanılmıştır.
- 95 **ŞEKİL 2.2** Elle çevrilen çarkta yapılmış çanaklar. 16. yüzyıl sonu. Ozora Kalesi. Mör Wosinszky Müzesi, Szekszárd. İzin alınarak kullanılmıştır.
- 97 **ŞEKİL 2.3** Macar tipi çanak. 16. yüzyıl sonu. Buda Kalesi. Macar Ulusal Müzesi, Budapeşte. İzin alınarak kullanılmıştır.
- 113 **TABLO 3.1** Tüccarların ve zanaatkâr/dükkân sahiplerinin terekelerinin karşılaştırılması (kuruş olarak) (*Şam kısma 'arabiyya'nın* 15. ve 19. tereke defterlerine dayanmaktadır).
- 114 **TABLO 3.2** Zanaatkâr-dükkân sahibi ve tüccarların terekelerinin bileşimi (*Şam kısma 'arabiyya'nın* 15. ve 19. tereke defterlerine dayanmaktadır).
- 114 **TABLO 3.3** Borçların ödenmesinden sonra terekeler, borç ödemesinden önce önemli kredilerin ilgili terekelerin değerine oranı (*Şam kısma 'arabiyya* 15. ve 19. tereke defterlerine dayanmaktadır).
- 138 **TABLO 4.1** *İstanbul Hammâmları Defteri*'nde (Başbakanlık Osmanlı Arşivi, Kamil Kepeci Müteferrik Defterleri 7437) yer alan hamamların listesi ve binaların bulunduğu mahalleler.
- 145 **HARİTA 4.2** İstanbul'un tarihi yarımadasındaki hamamlar (bilgi için bkz. **TABLO 4.1**).
- 145 **HARİTA 4.1** İstanbul'da hamamların toplam dağılımı.
- 146 **HARİTA 4.3.** Tarihi Yarımada, Eyüp ve Galata, çalışanlarının sayısına göre hamamlar.
- 146 **HARİTA 4.4** Tarihi Yarımada, Eyüp (bir bölümü) ve Galata, çalışanlarının yaşına göre hamamlar.
- 147 **HARİTA 4.5.** Tarihi Yarımada, Eyüp (bir bölümü) ve Galata, çalışanların geldiği yere göre hamamlar (Hamam no. 143, tek çalışanının geldiği yer belli olmadığından dışarıda bırakılmıştır).
- 147 **HARİTA 4.6** Hamam başına Üsküdarlı çalışanların sayısı.

- 148 **HARİTA 4.7** Hamam başına Avlonyalı çalışanların sayısı.
- 148 **HARİTA 4.8** Hamam başına İstarovalı çalışanların sayısı.
- 149 **HARİTA 4.9** Hamam başına Çemişgezekli çalışanların sayısı.
- 149 **HARİTA 4.10** Hamam başına Sivaslı çalışanların sayısı.
- 176 **TABLO 6.1** İstanbul'da ayakkabıcı loncaları.
- 220 **TABLO 8.1** Kazgancılar vakfına yapılan bağışlar (Kaynak: İBK 122, 25b-26a).
- 222 **TABLO 8.2** Abdülbaki Çelebi'ye ait en önemli eşyalardan bazıları (Kaynak: KA 6, 164b).
- 268 **TABLO 10.1** Arka plandaki koşullar.
- 282 **TABLO 11.1** Belirtilen defterlere göre İstanbul esnafının coğrafi dağılımı.*
- 283 **ŞEKİL 11.1** Sıklığa göre sıralanmış olarak dükkân, bahçe ve bostanlar (listenin en tepesindeki 35 gösterilmektedir).
- 284 **ŞEKİL 11.2** Meslekler (listenin en tepesindeki 35 gösterilmektedir).
- 285 **TABLO 11.2** Usta/dükkân sahiplerinin dinsel dağılımı (**TABLO 11.1**'de kullanılan kaynaklara dayanarak).
- 286 **TABLO 11.3** Kayıkçı, hamal ve seyyar satıcıların dinsel dağılımı (**TABLO 11.1**'de kullanılan kaynaklara dayanarak).
- 288 **TABLO 11.4** Esnaf ve unvanları (**TABLO 11.1**'de kullanılan kaynaklara dayanarak).

Önsöz

Türkçede elde edilmesi zor olan şeyler için “aslanın ağzında” denir. Osmanlı İmparatorluğu’ndaki zanaatkârlar, başka yerlerde olduğu gibi, günlük ekmeklerini kazanırken sık sık ağır baskı altında kalıyorlardı; içlerinden bazıları gerçekten de sözü geçen bu aslanın ağzındaki dişlerin gayet keskin olduğunu hissetmiş olmalıydı. Normal zamanlarda tahıl, kereste, yakacak odun ve diğer temel mallara ulaşmakta ayrıcalıklara sahip olmalarına rağmen İstanbul’da yaşayanlar için bile hayat çoğu zaman zor ve kısaydı. Zaten normal zamanlar –eğer böyle denebilirse– birdenbire savaşlar, kötü hava, salgın hastalıklar, yangınlar ve bazen depremlerle kesintiye uğrayabiliyordu. Bu kitap, Osmanlı ve özellikle İstanbul zanaatkârlarının bu koşullar altında aileleri ve üyesi oldukları dinsel ve/veya mesleki cemaatlerle birlikte ayakta kalabilmek için ne yaptıklarıyla ilgilidir.

Kitaplar da toplu çabaların ürünüdür, gerçi burada söz konusu olan topluluk biraz daha farklı bir türde. Akademisyenler, editörler, yayıncılar, araştırma bursu verenler ve diğer destekçiler ortak bir işe girişirler ve zamanı geldiğinde ortaya yayınların çıkmasını umut ederler. Editörlü kitaplar diğer tür kitaplardan daha çok para ve umut yatırımı gerektirir; bir araya getirilmeleri daha fazla zaman alır ve nihayet basıldıklarında, varlıklarını daha da fazla sayıda insanın çabalarına ve iyi niyetine borçludurlar. Bu elinizdeki kitap için de bu doğru olduğuna göre, ortaya nasıl çıktığını anlatmanın sırası.

Her şey 2004’te, eski üniversite şehri Halle’de 29. Doğu Araştırmaları Alman Kongresi (Deutscher Orientalistentag) sırasında Osmanlı zanaatkâr ve zanaatlarıyla ilgili bir atölye çalışmasında (“Crafts and Craftsmen in the Later Ottoman Empire: From Craft to Industry in the Ottoman Empire and its ‘Successor States” [“Osmanlı İmparatorluğu’nun Son Döneminde Zanaatlar ve Zanaatkârlar: Osmanlı İmparatorluğu ve ‘Halefi Olan Devletler’de Zanaattan Endüstriye”]) başladı. Bu kitaba katkıda bulunan on beş kişinin yedisi o atölye çalışmasının katılımcılarından-
dı; ancak bu kitap için hazırladıkları bölümler çoğunlukla 2004’te meslektaşlarıyla paylaştıkları bildirilerden hayli farklı. M. Erdem Kabadayı çalışmaya lisans mezunu bir öğrenci olarak katılmıştı; şimdi ise Leda Papastefanaki ile birlikte bu kitaba eşlik edecek bir başka kitabın (*Working in Greece and Turkey: A Comparative Labour*

History from Empires to Nation States, 1840-1940 [Yunanistan'da ve Türkiye'de Çalışmak: İmparatorluklardan Ulus Devletlere Karşılaştırmalı Emek Tarihi, 1840-1940]) editörlüğünü yapıyor. Ancak bu girişimin en önemli öncülerinden biri, o sıralarda hâlâ Zonguldak kömür işçileriyle ilgili kitabı üzerinde çalışan Donald Quataert'ti. Söz konusu kitap arada geçen sürede, 2006'da yayımlandı,¹ Quataert'i ise kaybettik. Kendisinin zanaatkârlarla değil kırsal kesim işçileriyle ilgili olan makalesi, bu kitabın ikinci cildinde yayımlanacak. Konferansın sonunda hâlâ bir Ortaçağ görüntüsüne sahip olan Naumburg'a düzenlenen geziye katılanlarımız, coşkulu bir kuş gözlemcisi olan Don'un bize rüzgârlı havada kanatlarını alabildiğine açmış, hiç kıvıldamadan duran bir şahini gösterişini unutmuyacaktır.

Büyük bir cömertlikle Halle konferansının düzenlenmesini sağlayan kişi ve kuruluşlar çoktu; onlara ancak dostça teşekkür edebilirim. Aralarından en önemlisi, konferansın düzenleyicilerinden biri olan ve örgütlenme konusunda benim hiçbir zaman öğrenemeyeceğim kadar çok şey bilen kişi, Halle Üniversitesi'nden Jürgen Paul'dü. Halle konferansını Almanya'da Düsseldorf'ta bulunan Gerda-Henkel Vakfı finanse etmişti; aslında –benim suçum– işimi mantıklı bir zaman diliminde tamamlayabilseydim vakıf bu yayını da desteklerdi. Ancak o sırada, utanarak itiraf ediyorum ki Osmanlı zanaatkârlarıyla ilgili kendi kitabıma yoğunlaşmıştım, sonra da başka projeler elinizdeki kitabın hazırlığını geri plana itti. Bunun sonucu olarak bildirimleri geciken meslektaşlarımdan özür diliyorum.

Ancak, 2007'de İstanbul Bilgi Üniversitesi Tarih Bölümü'nde çalışmaya başladığımda proje canlandı. O sırada M. Erdem Kabadayı da aynı kurumda profesör olmuştu. Meslektaşımın ilgisi, o zaman da şimdiki gibi ilk fabrika işçilerine yönelikti; 2011'de Kate Elizabeth Creasey ile birlikte “çalışma” üzerine bir atölye çalışması (“Working in the Ottoman Empire and in Turkey: Ottoman and Turkish Labour History within a Global Perspective” [“Osmanlı İmparatorluğu'nda ve Türkiye'de Çalışmak: Küresel Bir Perspektiften Osmanlı ve Türk Emek Tarihi”]) düzenlediler. 19. ve 20. yüzyıllara yoğunlaşan bu çalışmaya İstanbul ve Balkanlar'da çalışan akademisyenler katıldı. Bu ikinci atölye çalışmasını mümkün kıldığı için o sıralarda Sosyal ve Beşeri Bilimler Fakültesi Dekanı olan Diane Sunar'a minnettarız. Batılı olmayan işgücüne ilgisi nedeniyle bu atölyeye katılan ve buradaki çalışmaların Beghahn Books'un yayımlayacağı iki kitapla sonuçlanması gerektiğini düşünen Marcel van der Linden de bu çalışmanın gün ışığına çıkmasında önemli bir rol oynadı. Kitabı okuduktan sonra önemli öneriler getiren, ancak –Tanrı'ya şükür– yeniden yazılmasını talep etmeyen iki okura da teşekkürler. Ayrıca birlikte tüketimle ilgili iki atölye düzenlediğimiz Giorgio Riello ve Anne Gerritsen'e de minnettarım.

Osmanlı uyruklarının tükettiği sayısız mal zanaatkarların ürünü olduğuna göre, zaman içinde bu iki proje de birlikte gelişti.

Ancak 2011 atölyesi başka bir açıdan daha önemliydi: Yeni insanlar bize önceleri kullanılmamış veya çok az kullanılmış kaynaklar ve daha da önemlisi bazı yeni yaklaşımlar sundu. 2011'den önceki yıllarda, Cengiz Kırılı ve Betül Başaran, III. Selim'in (sal. 1789-1807) emri üzerine kayda alınan faal nüfusla ilgili İstanbul defterleri üzerinde yaptıkları ayrıntılı çalışmayla zaten iz bırakmışlardı. Bu veriler, iktidarın kullandığı bir araç olmanın ötesinde, ilk şehir istatistikleri olarak da görülebilirdi ve Kırılı ile Başaran onları böyle kullanmıştı. Çok kısa bir sürede bu projeye katılma nezaketini gösterdiler; aynı şeyi uzun süredir İstanbul hamamları üzerine çalışan Nina Ergin için de söyleyebiliriz. Sözünü ettiğimiz atölye çalışmasında, projemizi bugün İstanbul Şehir Üniversitesi'nde bulunan ve uzun bir süredir 19. ve 20. yüzyıllarda İstanbul işyerlerinin haritasını çıkarmakta olan Murat Güvenç, Eda Yücesoy ve ekipleriyle de tartıştık. Onların verdiği ilham ve yüreklendirme olmasaydı, bu kitabı hazırlayacak cesareti bulmam pek mümkün olmazdı.

Ali Somay, İklil Selçuk'un yazısındaki grafikleri hazırlayarak kitaba büyük bir katkıda bulundu. Projenin son aşamalarında, Özgün Deniz Yoldaşlar, Daniel Ohanian ve Büşra Kösoğlu'nun büyük yardımlarından faydalandım; bu kitabın editörlüğünü üstlenen Büşra Kösoğlu olmasaydı, çalışmanın ortaya çıkması çok daha uzun sürerdi. Elbette, geriye kalan bütün hatalar benimdir.

NOT

1. Donald Quataert, *Miners and the State in the Ottoman Empire, The Zonguldak Coalfield 1822-1920* (New York ve Oxford: Berghahn Books, 2006). [Türkçesi için bkz. *Osmanlı İmparatorluğu'nda Madenciler ve Devlet: Zonguldak Kömür Havzası, 1822-1920*, çev. Azat Zana Gündoğan ve Nilay Özok Gündoğan (İstanbul: Boğaziçi Üniversitesi Yayınları, 2009)].